

Spinoza en tolerantie

Op zoek naar de waarheid

Korte lesomschrijving

Deze les gaat over tolerantie en de vrijheid van meningsuiting. Leerlingen ontdekken aan de hand van Spinoza hoe in de 17^e eeuw een nieuwe kijk op tolerantie ontstaat. Ze maken kennis met de houding van de Republiek ten opzichte van andersdenkenden. Aansluitend discussiëren leerlingen over de (grenzen aan) tolerantie en vrijheid van meningsuiting.

Titel Spinoza en tolerantie

Vak/leergebied geschiedenis

Canonvenster Spinoza

Tijdvak 6 Tijd van regenten en vorsten

Doelgroep leerjaar 1 en 2 havo/vwo

Tijd/duur 1 à 2 lesuren van 50 minuten

Groeperingsvorm individueel en klassikaal

Leerdoelen

- De leerling kan uitleggen waarom Spinoza de beroemdste filosoof van Nederland wordt genoemd.
- De leerling kan de ideeën van Spinoza over tolerantie en vrijheid van meningsuiting benoemen.
- De leerling kan zijn mening geven over de grenzen aan tolerantie en vrijheid van meningsuiting en kan daarvoor argumenten noemen.

Benodigde voorkennis

-

Randvoorwaarden

-

Beoordeling

-

Lesactiviteiten

Activiteit 1: introductie van de Verlichting en Spinoza

Karakteriseer de Verlichting aan de hand van de kenmerken die Jonathan Israel noemt (zie *Achtergrondinformatie voor de docent*).

Introduceer vervolgens de filosoof Spinoza. Gebruik de volgende trefwoorden:

- de vader van de Verlichting
- geluk door gebruik van verstand en zoeken naar waarheid
- onwetendheid en angst
- de scheiding van kerk en staat
- belang van democratie en vrijheid van meningsuiting

Activiteit 2: bespreek de begrippen tolerantie en vrijheid van meningsuiting

Introduceer de begrippen tolerantie en vrijheid van meningsuiting. Zie ook het tekstdeel *Tolerantie* bij *Achtergrondinformatie*.

Activiteit 3: discussieer over grenzen aan tolerantie en vrijheid van meningsuiting

Leerlingen vullen het werkblad *Hoe tolerant ben jij?* in. Ze gebruiken het werkblad om te discussiëren over de grenzen aan tolerantie en vrijheid van meningsuiting.

Activiteit 4: onze tijd en de tijd van Spinoza

Bespreek in een onderwijsleergesprek de overeenkomsten en verschillen tussen de tijd van Spinoza (de 17^e eeuw) en de 21^e eeuw.

Bijlagen

- Werkblad Hoe tolerant ben jij?
- Achtergrondinformatie voor de docent

Werkblad Hoe tolerant ben jij?

Opdracht 1 Vul de test in

Geef met een kruisje aan hoe tolerant jij tegenover iedere uitspraak staat. Tel daarna op hoe vaak je 'altijd', 'soms' en 'nooit' hebt aangekruist.

	Vind je dit toelaatbaar?		
	altijd	soms	nooit
1. Iemand vertelt je een grap over een etnische of godsdienstige groep in Nederland.			
2. Je hoort iemand zeggen dat zijn godsdienst of cultuur beter is dan alle andere godsdiensten of culturen.			
3. In een advertentie over een vacature staat: "Als er meerdere kandidaten zijn met gelijke opleiding en werkervaring gaat de voorkeur uit naar een vrouw".			
4. Iemand zegt dat een bepaalde politieke partij in Nederland verboden moet worden.			
5. Een politieke partij in Nederland laat geen vrouwen als lid toe.			
6. In Nederland wordt het staatshoofd niet gekozen.			
7. Een leerlinge draagt op school een hoofddoek.			
8. Je gaat met vrienden uit. Een van die vrienden laat weten geen vlees te willen eten of alcohol te drinken.			
9. Enkele leden van je sportclub willen op een vaste dag in de week geen wedstrijden spelen.			
10. In jouw straat ligt hondenpoep of ander afval.			
11. Bij je burens hoor je muziek.			
12. Een bedrijf of projectontwikkelaar maakt bekend een open plek in de buurt vol te willen bouwen.			
13. In het zwembad word je door iemand anders betast.			
14. Je merkt dat een brief die aan jou is gericht door iemand anders al is opengemaakt.			
15. Je wordt opgebeld door een bedrijf dat jou vragen stelt over jezelf en over je huisgenoten.			
Totaal			

Opdracht 2 Hoe tolerant ben jij?

a Bekijk de resultaten van de test. Hoe tolerant vind jij jezelf? _____

Leg uit waarom je dat vindt _____

b Welke grenzen kent jouw tolerantie? _____

c Welke grenzen moeten volgens jou aan de vrijheid van meningsuiting worden gesteld? _____

Achtergrondinformatie voor de docent

I KENMERKEN VAN DE VERLICHTING

Jonathan Israel heeft de fundamentele ideeën en waarden van de Verlichting als volgt samengevat:

1. Alleen het verstand (de filosofie) kan vaststellen wat waarheid is.
2. Er bestaat geen bovennatuurlijk handelen. Er bestaan geen tovenaars, heksen, boze geesten of goddelijk ingrijpen.
3. De hele mensheid is gelijk qua ras en geslacht.
4. Normen en waarden zijn universeel en gelden dus voor alle mensen. Zij zijn niet religieus verankerd.
5. Grote tolerantie en vrijheid van denken is gebaseerd op onafhankelijk kritisch denken.
6. Er bestaat persoonlijke vrijheid van levensstijl en vrijheid van seksueel gedrag tussen volwassenen die hiermee instemmen. De waardigheid en de vrijheid van ongetrouwde en homoseksuele mensen wordt beveiligd.
7. Er is vrijheid van meningsuiting, vrijheid van politieke kritiek en persvrijheid in de publieke sfeer.
8. De democratische republiek is de meest legitieme vorm van politieke organisatie.

II TOLERANTIE

Tolerantie is een begrip dat stamt uit de tijd van de Verlichting. Het verlies van een absoluut geloof leidde tot relativering en erkenning van verschillende levensovertuigingen. Het begrip tolerantie wordt vaak in een ruime opvatting gebezigd en betekent dan zoiets als het niet afkeurend of agressief reageren op iets waar men het niet mee eens is. Dat kan variëren van het rekening houden met de smaak van een gast bij het diner, het toelaten dat er gerookt wordt, of het inrichten van rookvrije ruimten, tot het respecteren van bijvoorbeeld afwijkende kleding en gedragsvormen. In de jaren zestig van de 21^e eeuw (en in de zeventiende eeuw) was er sprake van *repressieve tolerantie*. Dat betekent dat afwijkend gedrag weliswaar wordt toegelaten maar slechts zolang men er geen last van had en het de macht van de zwiigende meerderheid niet aantastte.

Het eigenlijke begrip tolerantie gaat verder en heeft betrekking op met elkaar conflicterende religieuze en politieke levensovertuigingen, vaak herleidbaar tot een specifieke civilisatie.

Het gaat dan over twee met elkaar verbonden kwesties: de erkenning van de autonomie van een individu met zijn eigen identiteit en historisch-culturele achtergrond enerzijds en de rol van de staat ten opzichte van conflicterende identiteiten anderzijds.

Zo opgevat wordt ook meteen duidelijk dat het om een moeilijk begrip gaat. Misschien helpt de metafoor van de as die in een gat moet kunnen draaien.

Om soepel te kunnen draaien moet er sprake zijn van een zekere speling, anders loopt de as vast. Is het gat echter te groot, dan gaat de as wiebelen. Met andere woorden, een samenleving zal vastlopen in fundamentalistische waarden als tolerantie ontbreekt, maar als er teveel verschillende opvattingen bestaan in een samenleving kan dit het functioneren van de samenleving belemmeren.

III HET LEVEN VAN SPINOZA

Ga zo door en ge zult Spinoza heten

Je hoort het tegenwoordig eigenlijk niet meer, maar vroeger zeiden moeders vaak tegen hun kinderen 'ga zo door en ge zult spinazie eten'. Als kind moest je dan maar raden wat ermee bedoeld werd. Het is zelfs de vraag of alle moeders wisten dat de zin oorspronkelijk luidde 'ga zo door en ge zult Spinoza heten'.

Weinig bronnen bekend

Er bestaan over het leven van Baruch Spinoza, de beroemdste filosoof die ons land gekend heeft, slechts weinig bronnen. De betrouwbaarste is waarschijnlijk nog de inleiding, geschreven door zijn vrienden, op de postume uitgave van zijn werken. Daarnaast zijn er nog twee verslagen die je echter zeer kritisch moet lezen. Het ene is namelijk geschreven door een aanhanger en persoonlijke kennis van Spinoza (waarschijnlijk Maximilien Lucas) en het andere door de Lutherse predikant Johann Köhler, een tegenstander van de ideeën van Spinoza.

Geboren in Amsterdam in 1632

Benedictus de Spinoza werd in de Gouden Eeuw in 1632 geboren als kind van Portugees-joodse vluchtelingen. Hij groeide op in de Amsterdamse Jodenbuurt en ging daar ook naar de joodse school.

Thuis werd er Portugees gesproken; zijn roepnaam was dan ook Bento, de Portugese vertaling van zijn officiële naam Baruch, 'de gezegende'. Naast Portugees leerde hij Spaans, Hebreeuws en Nederlands. Latijn, de taal waarin hij al zijn werken zou schrijven, leerde hij pas later, op een privéschool die de ex-jezuïet Franciscus van den Enden in 1652 in Amsterdam opende.

De ouders van Spinoza waren met hun ouders uit Portugal gevlucht omdat er in Spanje en Portugal door de regering een totaalverbod, met doodstraf, op het joodse en het islamitische geloof werd ingesteld. De zogenaamde inquisitie opende de jacht op iedereen die niet katholiek was of wilde worden. Op de vlucht voor de inquisitie kwam de familie De Spinoza in Amsterdam terecht. In Amsterdam viel veel geld te verdienen en er was hier al een flinke groep joden uit Spanje en Portugal, dus men voelde hier de veiligheid van een gemeenschap met dezelfde religie en taal.

Verbanning uit de joodse gemeenschap

Spinoza's vader, die een internationaal handelsbedrijf had, stierf in 1654 en Spinoza nam op 22-jarige leeftijd de zaak samen met zijn broer over, maar het bedrijf ging al snel failliet. In 1656 kreeg Spinoza grote problemen met de joodse Raad. Wat precies de reden was, is onduidelijk, maar waarschijnlijk had het te maken met een procedure over de erfenis van zijn ouders en het faillissement van het bedrijf, waarbij hij zich niet aan de joodse wetgeving had gehouden. Mogelijk was het ook omdat hij zich niet aan de strenge gedragsregels van de joodse gemeenschap had gehouden en de Thora had onteerd.

Spinoza krijgt de zwaarste straf: volledige verbanning uit de joodse gemeenschap. Dat betekende dat elk contact met hem moest worden verbroken. Als hij dat had gewild, had Spinoza de ban kunnen voorkomen, of hij had, door berouw te tonen, nog terug kunnen keren in de joodse gemeenschap. Hij heeft daar zelf geen enkele behoefte aan gehad, ook al betekende dat het einde van zijn rol in de handelsfirma die hij samen met zijn broer Gabriel dreef. Er is een bericht dat Spinoza na zijn verbanning een verweerschrift, een apologie, zou hebben geschreven in het Spaans. Het bestaan daarvan is echter nooit aangetoond.

Vrijdenkers

Mogelijk nam Spinoza de ban niet al te zwaar op omdat hij toch al bijna altijd bij zijn Hollandse vrienden zat. In de handelsbeurs had Spinoza namelijk vriendschap gesloten met rijke en hoogopgeleide leeftijdgenoten. Zij waren de jonge Amsterdamse 'vrijdenkers'. Ze hadden allen kennisgemaakt met de antieke filosofen en de Koran en de Bijbel gelezen en ze discussieerden samen over al deze dingen. Zo ontstond er rond Spinoza een hechte vriendenkring. De vrienden introduceerden hem ook in de verhitte, religieuze en intellectuele discussies die in die tijd, mede onder invloed van de filosoof Descartes, in Nederland woedden.

Franciscus van den Enden

Spinoza heeft na de joodse ban waarschijnlijk lange tijd in de Latijnse school gewoond bij Franciscus van den Enden (1602-1674). Van den Enden was een vrijdenkende, uit Antwerpen afkomstige ex-jezuïet (de Jezuïeten zijn een strenge katholieke kloosterorde). Hij had een seculiere (niet tot een religie behorende) Latijnse school aan de Singel, waar hij de kinderen van regenten voorbereidde op de universiteit. Bij Van den Enden leerde Spinoza Latijn, in de zeventiende eeuw de taal van de wetenschap en door hem kwam hij in contact met de klassieke Griekse en Romeinse filosofen.

De Ethica

In 1661 verhuisde Spinoza naar Rijnsburg. Hij werkte daar hard, onder andere aan een werk over René Descartes, de filosoof die veel invloed heeft gehad op Spinoza. Later verhuisde Spinoza nog naar Voorburg. Daar schreef hij zijn bekendste werk: de *Ethica*.

Spinoza had een zwakke gezondheid, maar door zijn (stoïsche) levenshouding droeg hij zijn lot rustig. Hij was pas 44 jaar oud toen hij, aan een longziekte, overleed, op 21 februari 1677 in zijn laatste woonplaats Den Haag. Een ziekte die waarschijnlijk werd verergerd door zijn werk als lenzenslijper, het beroep waarmee hij zijn brood verdiende. Veel van het werk van Spinoza is pas na zijn dood uitgegeven. Spinoza leefde dan wel in een Republiek die, in vergelijking met omringende landen, tolerant was en waar kritische denkbeelden werden geaccepteerd, toch moest Spinoza voorzichtig zijn. Hij publiceerde tijdens zijn leven niet veel werk of deed dat onder een schuilnaam. Zijn belangrijkste werk, de *Ethica*, verscheen pas na zijn dood.

IV SPINOZA EN ZIJN TIJD

De Republiek

De Republiek was in de zeventiende eeuw een relatief tolerant land dat om die reden veel (godsdienstige) vluchtelingen aantrok. Zo vluchtten in de zeventiende eeuw veel Franse hugenoten naar de Republiek. Zo'n 12.000 van hen kwamen in Amsterdam terecht. Een gigantisch aantal als je bedenkt dat zij daarmee rond 1700 een kwart van de Amsterdamse bevolking uitmaakten. Amsterdam kende dan ook Franse buurten, kroegen en een Franse kerk (de Waalse Kerk). Vele hugenoten kwamen terecht in het boekenvak, omdat dit gilde vreemdelingen toeliet. Van de 230 uitgevers die Amsterdam tussen 1680 en 1730 telde, waren er 80 hugenoot.

Veel andere vluchtelingen waren joden. De eerste joden die zich blijvend in Nederland vestigden waren afstammelingen van Spaanse en Portugese joden. In 1492 werden de Spaanse joden onder druk van de inquisitie voor de keus gesteld zich tot het katholicisme te bekeren of het land te verlaten. Veel joden vluchtten naar Portugal, waar ze in 1497 *en masse* gedoopt werden. Zowel in Spanje als in Portugal bleven sommige van deze bekeerden in het geheim thuis het Jodendom belijden, terwijl ze voor de buitenwereld als katholieken leefden. In 1536 werd ook in Portugal de inquisitie ingesteld die de onder dwang gedoopte joden scherp in de gaten hield. Dit was voor velen van hen een reden het land te ontvluchten, ondermeer naar Brazilië en Frankrijk. Ruim een halve eeuw later kwamen sommigen van hun afstammelingen als kooplieden naar de Republiek der Verenigde Nederlanden. Zij werden aangetrokken door de Akte van Verdraagzaamheid, die in 1579 was afgesloten door de Unie van Utrecht.

Verborgene synagogen

Enkeel in Amsterdam gevestigd keerden ze vaak terug tot hun oorspronkelijke joodse geloof. Gezien hun gemengde Spaans-Portugese afkomst worden zij Sefardische joden genoemd, naar het Hebreeuwse woord voor Iberisch Schiereiland: Sefarad. Ook wordt de term Portugese joden gebruikt, omdat Portugees hun voertaal was.

De joden mochten in de protestantse Republiek hun religie niet in het openbaar belijden.

Weliswaar legaliseerde het stadsbestuur van Amsterdam op 8 november 1616 hun aanwezigheid in de stad, het bestuur deed echter geen uitspraak over hun status. In 1618 hadden deze joodse immigranten al drie verborgen synagogen gebouwd in de buurt waar nu het Waterlooplein is. Deze synagogen waren niet zichtbaar vanaf de straat.

Beperkte tolerantie

Hoewel de Republiek bekend stond als tolerant en lankmoedig omging met kritische denkbeelden (zeker in vergelijking met omringende landen) kende de tolerantie en de vrijheid van meningsuiting in de Nederlanden wel degelijk grenzen. In 1668 probeerde bijvoorbeeld een vriend van Spinoza, Adriaan Koerbagh, een boek te laten drukken, met de titel *Een Ligt schijnende in duystere plaatsen, om te verligten de voornaamste saaken der Godsgeleerdtheyd en Godsdienst*. In dit boek had hij ideeën van Spinoza verwerkt en keerde hij zich tegen de reformatorische leer. Adriaan Koerbagh wordt verraden door zijn drukker die hem aangeeft bij de schout. Hoewel Koerbagh was ondergedoken in Leiden was iemand, die zijn schuilplaats kende, bereid hem voor 1500 gulden te verraden. Adriaan Koerbagh werd daarop samen met zijn broer Johannes gearresteerd. Hij werd veroordeeld tot 10 jaar rasphuis, verbanning en 6000 gulden boete.

(Het rasphuis was een tuchthuis in Amsterdam waarin uitsluitend jonge mannelijke misdadigers opgesloten werden. Vrouwelijke misdadigers werden naar het spinhuis gestuurd. De jongens moesten hout van de brazielboom uit Brazilië met behulp van een acht- tot twaalfbladige raspzaag tot poeder raspfen.) Lang heeft Koerbagh echter niet gevangen gezeten, want tien maanden later stierf hij in het rasphuis als gevolg van de zware omstandigheden aldaar. Zijn publicaties werden grotendeels vernietigd door de autoriteiten van de Republiek. Zijn broer Johannes werd vrijgelaten omdat Adriaan alle verantwoordelijkheid op zich had genomen, maar hij heeft daarna nooit meer iets durven publiceren. Hij stierf drie jaar later, in 1672.

Het rampjaar 1672

In het rampjaar 1672, toen de Republiek van alle kanten werd bedreigd, werd de sfeer grimmiger en werden de gebroeders De Witt gelyocht door een Oranjegezinde menigte zonder dat de autoriteiten daartegen optraden.

Het schokte Spinoza zo diep dat hij een plakkaat naar de plek wilde brengen met de tekst 'ultimi barbarorum' ('de ergste barbaren'). Zijn huisbaas en vriend hield hem tegen en redde zo misschien wel zijn leven. Spinoza publiceerde veel van zijn werk niet, of onder een schuilnaam. Zijn hoofdwerk, de *Ethica*, werd bijvoorbeeld pas na zijn dood uitgegeven. Zijn lessenaar, met daarin zijn voltooide en onvoltooide manuscripten, werd naar de uitgever Jan Riewertsz gebracht. Datzelfde jaar verscheen bij hem de *Opera Posthuma* (*Postume werken*). Deze werd vervolgens vertaald door Jan Hendriksz Glazemaker en in 1677 gepubliceerd als *De nagelaten geschriften van B.d.S.* Binnen enkele maanden werd er een publicatieverbod uitgevaardigd. Dat heeft de verspreiding van zijn geschriften echter niet kunnen stoppen.

Spinoza en filosoferen: wat is echt goed?

"Door ervaring heb ik geleerd dat alles wat in het normale leven gebeurt geen inhoud heeft en onbelangrijk is en ik heb begrepen dat in alle dingen waar ik bang voor was, niets kwaads schuilt. Daarom besloot ik uiteindelijk te onderzoeken of er ook iets bestaat dat 'echt goed' is, dat je kunt leren kennen en waardoor je innerlijk helemaal in beslag genomen wordt, zonder iets anders nodig te hebben. Kortom, of er iets bestaat waardoor ik gelukkig zou kunnen zijn." (citaat uit *Verhandeling over de Verbetering van het Verstand*)

Spinoza besluit al op jonge leeftijd filosoof te worden om te onderzoeken wat echt waar is en wat dus 'goed' is. Hij meent zeker te weten dat, als iets 'echt goed' is, je er ook gelukkig van wordt. En gelukkig worden is zijn doel. Voor Spinoza heeft filosofie dus een praktische functie. De enige manier om gelukkig te worden is, volgens Spinoza, door je verstand te gebruiken en daarmee te begrijpen hoe de natuur werkt, hoe mensen in elkaar zitten en hoe de samenleving functioneert.

Alles is één: het universum

De mens maakt deel uit van een groter geheel. In dat grote geheel, het universum, bestaan natuurwetten. Alles verloopt volgens die wetten. Spinoza stelt het universum gelijk met God.

Spinoza gelooft niet in een persoonlijke god die vanuit de hemel alles bestuurt, maar gelooft dat alles één is. God bevindt zich in deze wereld waarvan wij zelf ook deel uitmaken. Het is dus volgens Spinoza mogelijk om door gebruik te maken van ons verstand en onze intuïtie God, het universum, de natuur te begrijpen. Deze opvatting wijkt erg af van het geloof van de joden en de christenen en daarom werden zijn opvattingen met grote argwaan bekeken.

Om tot dit inzicht te komen was het van groot belang onafhankelijk te zijn en zich niet te laten leiden door heftige emoties. Spinoza gedroeg zich er zelf ook naar: hij argumenteerde altijd kalm, overwogen en redelijk.

De waarheid vinden

Spinoza houdt zich vooral bezig met de waarheid en hoe we die het best kunnen vinden. Volgens hem krijg je 'ware ideeën' door veel over jezelf, je medemens en de wereld te weten en vooral door daar goed over na te denken. Je krijgt kennis door systematisch waar te nemen, logisch en methodisch na te denken en de juiste conclusies te trekken om vervolgens iets te kunnen denken of te doen dat 'goed' is.

Wanneer is een idee nu echt waar? Spinoza zegt: "Een idee is echt waar, als er niets tegen in te brengen is dat de waarheid van dat idee vermindert". Je kunt dus niet twee tegengestelde ideeën, beelden of meningen hebben over hetzelfde ding, die allebei even waar zijn.

Onwaarheid

Spinoza schrijft in de *Ethica* hoe we onjuiste ideeën uit ons hoofd kunnen verdrijven met de waarheid:

"In een onwaar idee zit niets positiefs, dat wordt opgeheven door de waarheid.

Onwaarheid is het ontbreken van kennis en dat brengt onjuiste ideeën met zich mee. Er is in deze onjuiste ideeën dus niets positiefs waarom zij onwaar genoemd kunnen worden.

Een 'verbeelding' is een idee dat eerder de actuele toestand van je lichaam weergeeft, dan de aard van een uitwendig voorwerp.

Een verbeelding is niet duidelijk, maar verward. Vandaar dat mensen dan zeggen dat iemand zijn verstand niet gebruikt.

Als je bijvoorbeeld naar de zon kijkt, lijkt het alsof die ongeveer een kilometer van je af staat. Omdat je de echte afstand kent, weet je wel beter. Als je die afstand kent, dan wordt het foute idee opgeheven, maar je houdt de verbeelding, door het idee van de zon die op je lichaam inwerkt. Daarom zul je de zon als dichtbij zien, ook al ken je de ware afstand.

Zo kun je je ook verbeelden dat de zon in het water is, wanneer de stralen invallen op een watervlak en naar je ogen worden teruggekaatst, terwijl je weet waar de zon in werkelijkheid is. En zo is het met alle andere verbeeldingen, die het verstand in de war brengen.

Wat ook voorkomt is dat, als je onterecht bang bent voor iets, je bangheid verdwijnt als je de waarheid hoort. Maar omgekeerd komt het ook voor, dat als je bang bent voor iets dat onvermijdelijk is, de angst verdwijnt als je onwaar nieuws hoort.

Daarom verdwijnen verbeeldingen niet door de waarheid, maar omdat er andere ideeën opkomen, die sterker zijn en die het echte bestaan van de dingen die je je had ingebeeld onmogelijk maken” (Hertaling E H4 s1. H. Bouman).

Een verkeerd idee is dus een gebrekkig inzicht, dat op een verkeerde interpretatie van de zintuiglijke indrukken berust. Meer informatie zal daar een einde aan maken.

Het ontstaan van kennis

Spinoza heeft lang nagedacht over hoe we de waarheid kennen en hoe we het verstand kunnen verbeteren. Ons verstand moet veel hindernissen overwinnen en veel mensen leven in onwetendheid.

In de eerste tekst die van Spinoza bekend is en die hij waarschijnlijk al op 26-jarige leeftijd schreef (*Verhandeling over de verbetering van het verstand*) staat:

“Het belangrijkste is om iets te bedenken waarmee het verstand kan worden verbeterd en zuiver kan worden gemaakt, zodat je de dingen goed begrijpt en zo weinig mogelijk fouten maakt. Het zal duidelijk zijn dat ik vind dat het de doelstelling van alle wetenschappen moet zijn om bij te dragen aan de hoogst mogelijke volmaaktheid van de mens. De uiterste consequentie daarvan is, dat alles wat ons niet dichter bij dit doel brengt zinloos is en dat alles wat we doen er op gericht moet zijn om deze volmaaktheid te bereiken.”

Volgens Spinoza hebben mensen drie soorten kennis:

1. De laagste kennissoort is de mening of de verbeelding. Deze kennis is uitsluitend gebaseerd op de directe ervaring van afzonderlijke zaken. De samenhang tussen de afzonderlijke zaken ziet men niet. Die directe ervaring kan een waarneming zijn of iets dat men heeft van horen zeggen of een herinnering aan een bepaalde gebeurtenis. Deze kennis is weinig precies en ongeordend, toevallig, en verward, want de zintuigen nemen de dingen zonder de orde van het verstand waar. Er is hier dus nog geen sprake van waarheid.
2. De tweede soort kennis is het redelijke inzicht (ratio). De rede (ons vermogen tot redeneren en argumenteren) kan oorzaken en gevolgen zien, verbanden leggen en algemene wetmatigheden inzien. Dit is de kennissoort van het logisch denken en van de wetenschap.
3. De derde en hoogste kennissoort is voor Spinoza het intellectuele, intuïtieve (directe) inzicht. Het gaat er om dat je inziet hoe alles in je leven direct te maken heeft met het totaal van de hele wereld of het universum. Spinoza spreekt over de ‘eeuwige oneindigheid van de natuur’. Een mens kan zichzelf aanwennen om op een bepaald moment alles wat hij voelt, denkt en meemaakt in dat brede verband te zien, dus in een eeuwig en oneindige opeenvolging van oorzaak en gevolg die bepaald wordt door de wetten van de natuur. Hoe meer je inziet dat jijzelf en de wereld om je heen functioneert volgens de eeuwig en onveranderlijke wetten van de natuur, hoe meer je deze ‘juiste’ intuïtieve inzichten krijgt. En hoe meer je jezelf en de wereld zo ziet, hoe meer je de ‘waarheid’ ziet.

Spinoza en de wetenschap

Kennis van de natuur (van jezelf, anderen en de wereld) is volgens Spinoza dus van groot belang voor de optimale ontwikkeling van het individu en de samenleving. Alleen als we ons verstand goed gebruiken, kunnen we de eeuwig en universele wetten van de natuur leren begrijpen. Met het goede gebruik van het verstand kunnen we alles helder en precies inzien en de echte oorzaken en gevolgen van gebeurtenissen begrijpen. Daarmee krijgen we ideeën over die gebeurtenissen die ‘juist’ zijn. Vervolgens kunnen we die ideeën of gedachten omzetten in dingen die we zeggen, schrijven en doen.

Met deze manier van denken sluit Spinoza aan bij de wetenschappelijke manier van denken die aan het begin van de 17e eeuw ontstaat en die tijdens Spinoza's leven veel aanhang begint te vinden. Voor Spinoza is het verwerven van wetenschappelijke kennis dé manier om een beter mens te worden.

Natuurwetten

Spinoza was ook actief op natuurwetenschappelijk gebied. Hij had geleerd om lenzen te slijpen voor telescopen en microscopen, een geavanceerde technologie. Om een goede lens te kunnen slijpen moest hij goed op de hoogte zijn van de wetenschap van de optica en daarnaast van allerlei technische methoden om te slijpen. Spinoza stond bekend om de hoge kwaliteit van zijn lenzen en hij overlegde hierover met de belangrijkste natuurwetenschappers van die tijd, zoals Christiaan Huygens (1629- 1695).

De mens maakt volgens Spinoza deel uit van het universum en valt daarom onder de natuurwetten. Daarom kan je het menselijke gedrag en de emoties net zo analyseren als al het andere in de natuur. Het is volgens Spinoza mogelijk om de normen en waarden voor een vredige en gelukkige samenleving met natuurwetenschappelijk onderzoek vast te stellen. Daar heb je, volgens hem, geen bovennatuurlijke openbaring, religie, cultuur of traditie voor nodig. Immers, elk mens dat zijn verstand goed gebruikt zal zelf inzien dat je het best maar zo goed mogelijk met je medemensen om kunt gaan. Deze rationele normen en waarden zijn gebaseerd op de natuurwetenschappelijke analyse van mens en maatschappij. Dit is waarschijnlijk Spinoza's belangrijkste bijdrage aan de Verlichting en aan de moderne, op wetenschappelijke kennis gebaseerde samenleving.

Revolutionaire ontwikkelingen

Spinoza leefde in een tijd waarin revolutionaire ontwikkelingen op allerlei gebieden plaatsvonden, waarin alles onderzocht werd, alles ter discussie stond en waarin belangrijke nieuwe ontdekkingen werden gedaan. Hij had het geluk in een land op te groeien dat net de Reformatie had meegemaakt, net onafhankelijk geworden was en een land in opbouw was. Onderwijs, wetenschap en cultuur konden hier als nergens anders enorm opbloeien.

Hier kon Spinoza zijn kritische levenshouding ontwikkelen en op ideeën komen die tot vandaag de dag zoveel filosofen en wetenschappers zouden stimuleren.

Spinoza's brieven

Spinoza correspondeerde regelmatig met een groot aantal geleerde en vooraanstaande mensen. Hij bewaarde de kladversies van de brieven die hij schreef en de antwoorden op zijn brieven. Zo schreef Spinoza bijvoorbeeld met Hugo Boxel. Hugo Boxel was een vooraanstaand ambtenaar in het stadsbestuur van Gouda. Hij was bovendien een geleerd man: hij studeerde onder andere Grieks, Hebreeuws, filosofie en rechten. Spinoza correspondeerde met hem in 1674 toen Boxel al ontslagen was uit zijn functie. Uit de brieven blijkt dat Boxel een erg bijgelovig man is: hij gelooft in spoken en wil weten wat Spinoza's mening over spoken en geesten is. Spinoza moet niets hebben van dit bijgeloof en geeft verschillende argumenten waarmee hij wil aantonen dat spoken onmogelijk kunnen bestaan. Het komt op ons misschien vreemd over dat mensen, in een tijd waarin de wetenschap zo in opkomst is, vol overtuiging geloven in spoken en geesten, maar voor de 17e eeuw was dit normaal. Heksenvervolgingen vonden bijvoorbeeld juist in de 16e en 17e eeuw regelmatig plaats. Het vak demonologie, waarbij men het bovennatuurlijke bestudeerde, werd in die tijd dan ook serieus genomen.

V BRONNEN

- Knol, J., *En je zult spinazie eten*. Amsterdam 2006
- *Briefwisseling Spinoza*, vertaling F. Akkerman e.a. Wereldbibliotheek 1992, ISBN 9028415971
- www.canonvannederland.nl
- <https://kinderfilosofie.nl/>

